

**ВІДДІЛ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
КОНОТОПСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**КОНОТОПСЬКИЙ МІСЬКИЙ
КРАСЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ім О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ

Випуск XV

**Н І Ж И Н
Видавець ПП Лисенко М.М.
2024**

УДК 727.6/7(039)

К-64

Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою
Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського
(протокол № 8 від 7 серпня 2024 р.)

Рецензенти:

Луняк Є.М., доктор історичних наук
Моціяка П.П., кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Акуліч О.В. (головний редактор),
Несвідоміна Н.В., Акічев Ш.М.

Відповідальний за випуск – Акуліч О.В.

Конотопські

К-64 **читання** : зб. наук. пр. / ред. кол.: Акуліч О. В. (гол. ред.), Несвідоміна Н. В., Акічев Ш. М. : Відділ культури і туризму Конотоп. міськ. ради Сумськ. обл., Конотоп. міськ. краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського. Вип. XV. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2024. 358[2] с.
ISBN 978-617-640-657-0

«Конотопські читання» 2024 – збірник публікацій за результатами XV читань Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського. Висвітлює історію м. Конотоп у контексті історії України, історію козацтва та Гетьманщини, розвиток культури і науки краю, актуальні проблеми музейної та пам'яткоохоронної справи.

Видання розраховане як для фахівців: істориків, археологів, музеєзнавців, так і для широкого загалу читачів – усіх, хто цікавиться пам'яткознавством, пам'яткоохоронною справою, музеєзнавством, історією і культурою краю та України в цілому.

УДК 727.6/7(039)

ISBN 978-617-640-657-0

© КМКМ ім. О. М. Лазаревського, 2024

© Видавець ПП Лисенко М.М., 2024

РОБОЧИЙ ВАРІАНТ МАКЕТУ ДЛЯ ПОГОДЖЕННЯ

нофігурна статуя генерал-фельдмаршала Таврійського (роботи Ю. Степанина) були вивезені із Херсона російськими військами. Зараз на місці цього багатостраждального твору знаходиться лише гранітний постамент від пам'ятника. Таким чином, містеріальна історія існування видатних творів Мартоса таємниче продовжується і нині, при тому що сам земний шлях Івана Петровича вже давно обірвався, а тлінний прах його безвиїздно спочиває в Петербурзі. Після смерті майстра (5 (17) квітня 1835 р.), його брентні рештки були поховані на Смоленському кладовищі Санкт-Петербурга, а у 1930-х роках перенесені на інше кладовище Ленінграда.

Увічнюючи пам'ять славетного митця, у 1980 році в українській Ічні було споруджено погрудний пам'ятник Мартосу, встановлений на природній гранітній брилі (скульптор В. Луцак, архітектор І. Сидоренко). Цим самим відбулося символічне повернення великого майстра на Батьківщину, яка і нині пам'ятає про свого видатного сина, шанує його мистецький доробок та пишається його внеском у вітчизняне та світове мистецтво.

Джерела та література

1. Алпатов М.В. Иван Петрович Мартос: 1752–1835. М.–Л., 1947.
2. Бушак С.М. Великий майстер пластичної форми (До 255-річчя від дня народження Івана Мартоса) // Українознавство – 2007. К., 2006. С. 178–180.
3. Ковпаненко Н.Г. Мартос Іван Петрович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Martos_I_P (останній перегляд: 28.04.2024)
4. Козулько Анастасія. Мартос Іван Петрович. // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – т. 4: М-Па / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2013. С. 98.
5. Рубан В.В. Образотворче мистецтво. // Історія української культури в п'яти томах. Том 4, книга 2. К.: НАН України, 2005. С. 635 – 1152.
6. Степовик Д.В. Українське мистецтво першої половини XIX століття. К.: Мистецтво, 1982. – 192 с.
7. Українська культура. Лекції за редакцією Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 529.

Власенко В.М.

До епістолярію К. Мацієвича та М. Шаповала

Листування відомих діячів – важливе історичне джерело, вивчення якого дає можливість не тільки з'ясувати окремі аспекти біографії та громадсько-політичної чи культурно-освітньої діяльності активних учасників українського національно-визвольного руху початку ХХ ст.

й Української революції 1917–1921 рр., але і визначити умови, історичне тло, на фоні якого воно (листування) відбувалося. До таких діячів, які під час революції брали безпосередню участь у процесі українського державотворення, очолювали державні інституції, а потім опинилися в еміграції, належать Кость Мацієвич і Микита Шаповал. Обидва були членами уряду УНР, провідними діячами політичних партій (перший – Української радикально-демократичної партії, другий – Української партії соціалістів-революціонерів), а в еміграції – викладачами Української господарської академії в Подебрадах, керівниками наукових інституцій і центральних громадських організацій еміграції (перший очолював Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії, другий – Український громадський комітет в Чехословаччині (УГК)), авторами наукових і публіцистичних праць, редакторами періодичних і неперіодичних видань.

Епістолярій як К. Мацієвича [1–4], так і М. Шаповала [5–10] з відомими українськими громадсько-політичними й культурними діячами вже публікувався, але не було оприлюднено їхнє обопільне листування. Нещодавно знайдені 4 листи К. Мацієвича до М. Шаповала, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України (ф. 3563), публікуються вперше. Вони датовані 1921–1922 рр., коли Кость Адріанович очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Румунії. Саме тоді він опікувався учасниками Бессарабської групи II Зимового походу Армії УНР, які повернулися на територію Румунії. Частина з них вирішила реемігрувати до Чехословаччини, де тільки-но відкрилися Український вільний університет (УВУ) в Празі (жовтень 1921 р.) та Українська господарська академія (УГА) в Подебрадах (травень 1922 р.). М. Шаповал як очільник УГК брав безпосередню участь як у створенні академії, так і наданні студентам-емігрантам першої матеріальної допомоги.

У листах К. Мацієвич просив М. Шаповала сприяти тим українським емігрантам – учасникам українського повстанського руху та II Зимового походу Армії УНР, які виявили бажання здобути вищу освіту в Чехословаччині. У першому листі від 25 січня 1922 р. йдеться про полковника Савченка – начальника штабу 1-го (Одеського) району Бессарабської групи [11, с. 188; 12, с. 106; 13, с. 271]. У деяких документах НДМ УНР в Румунії про підготовку II Зимового походу при згадці прізвища Савченка у дужках зазначено Білоус, імовірно, псевдо або друге прізвище [14, с. 152]. Про перипетії перетину полковником Савченком румунського кордону йдеться у монографії Я. Гинченка [15, с. 260–261]. У публікаціях документів щодо Бессарабської групи припускалося, що це міг бути полковник Володимир Савченко (1882–1957) або підполковник Григорій Савченко (1886–?) [14, с. 160]. У пра-

РОБОЧИЙ ВАРІАНТ МАКЕТУ ДЛЯ ПОГОДЖЕННЯ

ці І. Срібняка та М. Палієнко зазначено, що це був підполковник Г. Савченко [16, с 265]. Подальша доля військового невідома.

У другому листі від 31 серпня 1922 р. йдеться про двох осіб, які планували переїхати до Чехословаччини на навчання в університеті (ймовірно, УВУ). Перший – старшина і колишній студент Київського університету (Університет св. Володимира) Дмитро Галушко. Він дійсно опинився в Чехословаччині, де 1927 р. здобув в УГА диплом інженера-економіста [17, с 154]. Народився майбутній старшина 24 жовтня 1899 р. в с. Гнідинці Лохвицького повіту Полтавської губернії, нині Варвинської селищної ради Прилуцького району Чернігівської області. З 1909 р. навчався у Прилуцькій гімназії, потім перевівся до **Конотопської чоловічої гімназії**, яку закінчив 1917 р. Наприкінці 1920 р. у складі повстанського загону опинився в Румунії, де перебував у таборах для інтернованих вояків. 1922 р. переїхав до Чехословаччини. Навчався на економічно-кооперативному факультеті УГА. 1926 р. одружився зі студенткою того ж факультету Марією Захарченко. Подальша доля невідома. Р. Коваль припускає, що Д. Галушко міг повернутися в Україну, де 1933 р. був заарештований, а 31 липня 1942 р. розстріляний. 1992 р. реабілітований [18, с 129].

Другим у листі згадано його побратима Степана Потійчука, який також вирушив до Чехословаччини. У фонді 3795 «Українська господарська академія в Подєбрадах» ЦДАВО є заява щодо вступу до академії, але студентом цього закладу він не став. В автобіографії зазначено, що С. Потійчук (Р. Коваль помилково називає Почійчук) народився 28 листопада 1893 р. у Вінниці. Був старшиною російської армії й Армії УНР та повстанцем. 1912 р. закінчив Дедеркальську учительську семінарію, навчався в Київському учительському інституті, 1915 р. був мобілізований до російської армії, закінчив Київську військову школу. В російській армії служив до листопада 1917 р., з грудня того ж року – в українській армії. Восени 1918 р. вступив до Вінницького учительського інституту. Брав участь у селянських повстанських загонах. З 1920 р. перебував у таборах для інтернованих українських вояків в Румунії. У вересні 1922 р. прибув до Чехословаччини. Подав документи на навчання до агрономічно-лісового відділення УГА, але дістав відмову [19, с. 298]. Подальша доля невідома.

У третьому листі від 12 вересня 1922 р. йдеться про старшину, члена керівного складу Бессарабської повстанської групи в II Зимовому поході Армії УНР Василя Совенка. Він народився 29 липня 1888 р. в с. Саксагань Катеринославської губернії, нині Саксаганська сільська територіальна громада Кам'янського району Дніпропетровської області. Закінчив курси землемірів в Катеринославі. Служив в російській армії, брав участь в українізації її підрозділів. З жовтня 1917 р. –

у штабі генерального секретаря військових справ УНР, на початку 1918 р. – повітовий комендант у Катеринославській губернії. Служив у штабах армійської групи та Запорозької дивізії Армії УНР. У 1921 р. він – помічник начальника цивільного управління Бессарабської групи [14, с. 148]. 1922 р. переїхав до Чехословаччини, де 1927 р. закінчив економічно-кооперативний факультет УГА [17, с. 158]. Подальша доля невідома. Був нагороджений Хрестом Симона Петлюри (№ 1981) [20, с. 314].

В останньому (у справі подано за хронологією) листі від 7 грудня 1921 р. йдеться про старшину Армії УНР, колишнього студента Київського політехнічного інституту Івана Сацького, який переїхав до Чехословаччини, де подав заяву на вступ до УГА в Подєбрадах. У фонді 3795 ЦДАВО є його особиста справа [21]. Але він не став студентом цього закладу. Український громадський комітет зареєстрував його у грудні 1921 р. Українець, з Лівобережної України, соціальне походження – селянин, вікова категорія – 15–24 років, мав середню освіту, неодружений [22, arch. 36]. Подальша доля невідома. Зауважимо, що у четвертому листі нечітко написана остання цифра в даті (2 або 1). Але оскільки УГК в Чехословаччині зареєстрував Івана Сацького наприкінці 1921 р., то лист слід датувати 7 грудня того ж року.

Отже, з листування К. Мацієвича з М. Шаповалом випливає, що прохання голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР про допомогу реемігрантам з Румунії до Чехословаччини зазвичай задовольнялися. Більшість з тих, про кого йшлося в листах, були зареєстровані Українським громадським комітетом в Чехословаччині (керівник – М. Шаповал) та подали заяви на вступ до УГА в Подєбрадах, що підтверджується і матеріалами фонду «Український музей в Празі» Національного архіву Чеської Республіки. Виключенням є справа щодо полковника Савченка.

Нижче подаємо листи К. Мацієвича до М. Шаповала. Перший надруковано на бланку Голови Надзвичайної дипломатичної місії України в Румунії, № 3262; другий – Дипломатичної місії України (секція дипломатична) в Румунії, третій – Дипломатичної місії України в Румунії., четвертий – голови Дипломатичної місії України в Румунії.

№ 1. – м. Бухарест. – 25 січня 1922 р.

Високоповажний Миките Юхимовичу!

Звертаючись до Вас, як до Голови Громадського Комітету, з проханням про допомогу п. полк. Савченко, який їде до Чехії з метою закінчити свою освіту.

П. Савченко приймав участь в останньому повстанню і боротьбі проти большевиків, яке керівник того нашого відділу, що мав наступати на Тирасполь, Роздільну і Бірзулу. Їм не пощастило, як і всім нашим повстанцям, в цій боротьбі і прийшлося знову вертати. Меж иньшим п. Савченко мусів повернути, перепливши Дністро в листопаді, коли він вже майже замерз.

РОБОЧИЙ ВАРІАНТ МАКЕТУ ДЛЯ ПОГОДЖЕННЯ

Набрався лиха він доволі, лежав хорий довгий час і в Кишиневі і у нас в Місії. Тепер трохи одужав, але не зовсім, вимагає пеклування про своє здоровле. Він у нас в Місії відпочив більш місяця, порівнюючи в гарних умовах. Скільки могли, і чим могли ми йому допомогли, дали трохи грошей на подорож. Більш нічого не можемо зробити, бо самі в важкому становищі, а Комітет наш ще не почав працювати.

Дуже прохаю Вас допомогти п. Савченко, бо це є дійсний патріот і надзвичайно гарна людина.

З правдивою пошаною

Відданий Вам К. Мацієвич.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України,
ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 1.
Машинопис. Автограф.

№ 2. – м. Бухарест. – 31 серпня 1922 р.

Високоповажний Микито Юхимовичу!

З цим листом звернеться до Вас Дмитро Галушка, бувший Наш старшина, і бувший Студент Київського Університету. Він разом з своїм товаришем Степаном Потійчуком поїхав до Чехії вчитися в нашому Університетові.

Тут Д. Галушка мав посаду і досить добрий заробіток, такто був в матеріальному відношенню досить добре забезпечений, але кинув все для того, щоб вчитися і потім бути більш корисним для Нашої батьківщини. Тому дуже прохав би Вас допомогти йому в його справі і звернути увагу на цих дуже здібних хлопців і щирих патріотів.

З правдивою пошаною до Вас
Проф. К. Мацієвич.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України,
ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 3.
Рукопис.

№ 3. – м. Бухарест. – 12 вересня 1922 р.

Високоповажний Микито Юхимовичу!

Цей лист Вам подасть п. Совенко, один з співробітників організації Гулого [-Гуленка].

Він є справжній і щирий патріот і дуже здібний робітник як на громадському, так і на технічно-науковому полі.

Має намір вчитися в Сільськогосподарській Академії на межовому відділі.

Дуже прошу Вас звернути Вашу увагу на п. Совенка і допомогти йому в його справі.

З правдивою пошаною до Вас
К. Мацієвич.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України,
ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 5.
Рукопис.

№ 4. – м. Бухарест. – 7 грудня 192 [1] р.

Високоповажний п. Голово!

З цім листом до Вас звернеться п. Іван Сацький, бувший студент Київської Політехніки, старшина Української армії. Він переїзжає в Прагу вчитися, не має засобів і зв'язків для прожиття на новому місці.

Дуже прошу Вас і як президента Комітету і як свого старого товариша по праці допомогти йому чім можливо. Сацький це є так рідко славна людина і як патріот і як ширий і здоровий морально і духом чоловік. З нього, певен я, вийде надзвичайно корисний для України діяч.

Бажаю Вам успіху в Вашій праці.

З правдивою повагою остаюсь
Ваш К. Мацієвич.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України,
ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 5.
Рукопис.

Джерела та література

1. Симон Петлюра: невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну / Редкол.: В.І. Сергійчук (гол.) та ін., авт. вступ. ст. В.І. Сергійчук. Київ: Укр. видавнича спілка, 2001. 91 с.
2. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / Упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка; СумДУ. Суми: ФОП Наталуха А.С., 2009. 128 с.
3. Спик Л.І. Листи І. Мазепи до К. Мацієвича. Сумський історико-архівний журнал. 2012. № 18–19. С. 12–17.
4. Власенко В. До епістолярію Костя Мацієвича й Андрія Ніковського у 1920–1921 рр. Сумська старовина. 2022. № LX. С. 5–47.
5. Ткаченко І.В. Листи М. Шаповала до М. Грушевського як історичне джерело. Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2007. Вип. 12. С. 323–346.
6. Миронець Н. Листування Володимира Винниченка з Микитою Шаповалом як джерело інформації про життя української політичної еміграції в Європі у 1920-х роках. Український археографічний щорічник. Київ, 2009. Вип. 13/14. С. 112–126.
7. Піскун В. «Землякам політика, а мені здається треба вперед культура і література» (Листи Бориса Лазаревського до Микити Шаповала). Сумський історико-архівний журнал. 2010. № VIII–IX. С. 124–128.
8. Драч О.А. Повоєнні роки життя русинів Буковини в епістолярії Ольги Кобилянської. Русин. Кишинев, 2019. № 57. С. 420–435.
9. Микита Шаповал. Схема життєпису. Біографія. Листи / Упорядн. та передм. А.М. Савченко; прим. А.М. Савченко, М. В. Кулішов. Харків: Мачулін, 2023. 168 с.
10. Власенко В.М. Михайло Мухин і журнал «Нова Україна»: псевдоніми і криптоніми // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2023. Вип. 37. С. 45–51.

РОБОЧИЙ ВАРІАНТ МАКЕТУ ДЛЯ ПОГОДЖЕННЯ

11. Срібняк І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи : становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.) / Київський держ. лінгвістичний ун-т. Київ: [б. в.], 2000. 280 с.
12. Василенко В. Південна група військ УНР у підготовці антибільшовицького повстання в Україні (1921 р.). 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Київ, 2011. № 2 (37). С. 94–125.
13. Файзулін Я. Бессарабська повстанська група в Другому Зимовому поході Армії УНР. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Київ, 2011. Вип. 6. С. 367–388.
14. Власенко В. Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.). Пам'ятки: археографічний щорічник / Держкомархів України, УНДІАСД; редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. Т. 8. Київ, 2008. С. 129–160.
15. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. Київ: Темпора, 2017. 760 с.
16. Срібняк І.В., Палієнко М.Г. Уенерівська конспірація в Бессарабії: створення підпільних структур та їх організаційно-бойова діяльність на Півдні України (1921 р.). Русин. 2018. № 53. С. 254–274.
17. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага: Студії Музею визвольної боротьби України, 1942. 372 с.
18. Коваль Р., Моренєць В. Подебрадський полк Армії УНР. Т. 1. Київ: Істор клуб «Холодний Яр»; Український пріоритет, 2015. 376 с.
19. Коваль Р., Моренєць В., Ю. Юзич. Подебрадський полк Армії УНР. Т. 2. Київ: Істор клуб «Холодний Яр»; Орієнтир, 2015. 376 с.
20. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Кн. II. Київ: Темпора, 2011. 424 с.
21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1894.
22. Národní archive České republiky, f. Ukrajinske muzeum v Praze, kart. 10, inv. № 288.

Гамалія К.М.

Кахлі Чернігівщини в дослідженнях Євгенії Спаської

Дослідження історії промисловості України нині набувають особливого значення в зв'язку з необхідністю її відбудови та пошуку ефективних шляхів її подальшого розвитку. В цьому сенсі звернення до праць дослідників ХХ століття, присвячених розгляду української промисловості впродовж XVI–XVIII століть, можна вважати корисним джерелом для отримання важливих відомостей із досвіду минувшини. Економіка українських земель впродовж цього періоду залишалася аграрно-ремісничою. Промисловість характеризувалася співіснуванням сільських та міських ремесел, промислів, кустарного виробництва й мануфактури.